

NOMENCLÀTOR MUNDIAL: LA GESTIÓ DE LA TOPONÍMIA ESTRANGERA EN CATALÀ

Mar BATLLE
Institut d'Estudis Catalans

El passat mes de desembre es va fer pública la web del *Nomenclàtor mundial*,¹ projecte promogut per la Comissió de Toponímia de Catalunya, de la qual el director de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans comparteix la vicepresidència juntament amb el president de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). Aquest projecte, dut a terme des de l'Oficina d'Onomàstica i la Comissió d'Onomàstica de la Secció Filològica, llargament anhelat, especialment pels mitjans de comunicació, ofereix una selecció de toponímia estrangera amb la grafia que cal emprar en català. Vol ser un referent que permeti unificar la disparitat de criteris emprats en la grafia de la toponímia estrangera. Per exemple, *Qatar* versus *Catar*, per posar un nom molt present en els mitjans de comunicació a finals del 2022 gràcies a la Copa Mundial de Futbol 2022 celebrada en aquest país. El *Nomenclàtor mundial* forma part del conjunt d'obres normatives de la Secció Filològica en matèria toponímica, juntament amb el *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*,² projecte encarregat pel Parlament de Catalunya i coordinat també per la Comissió de Toponímia de Catalunya, i el *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord*,³ fet en col·laboració amb la Universitat de Perpinyà.

La realització d'aquest projecte ha implicat un esforç considerable per la dificultat que comporta estudiar noms procedents de tantes llengües estrangeres. És per això que s'ha recorregut a especialistes quan ha estat possible. I també s'ha partit de les recomanacions del Grup de Treball d'Exonímia (Working Group on Exonyms) del Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics (GENUNG). El projecte s'ha dut a terme durant sis anys i conté uns 8.500 noms, que suposa un increment en relació amb els 7.000 noms inicials de què es partí. La Comissió d'Onomàstica de la Secció Filològica ha debatut sobre diversos aspectes en una seixantena de reunions fetes entre el 2016 i el 2022.

1. <<https://nomenclator-mundial.iec.cat/>>.

2. <<https://www.icgc.cat/Descarregues/Llocs/Nomenclator-oficial-de-toponimia-major-de-Catalunya>>.

3. <<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000044/00000018.pdf>>.

La selecció del corpus toponímic fou feta inicialment per l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Inclou els noms de països, les capitals, les ciutats més significatives, l'orografia i la hidrografia més destacades, territoris diversos, les províncies, les regions naturals o històriques, i també l'orografia marina. Durant la revisió es va considerar que calia afegir uns 1.500 noms més que no hi apareixien inicialment. Creiem que el corpus actual, susceptible de ser ampliat en el futur, dona resposta als dubtes ortogràfics més freqüents de la toponímia estrangera, estableix uns criteris lingüístics en el document de *Criteris per a la fixació de formes* i ofereix bibliografia essencial per trobar topònims no inclosos en el corpus en l'apartat «Enllaços d'interès».

1. WEB DEL NOMENCLÀTOR MUNDIAL

El menú de la pàgina consta de quatre elements: «Presentació», «Criteris», «Enllaços d'interès», «Crèdits». En la «Presentació» s'explica l'origen i l'objectiu del projecte. En l'apartat «Criteris» es pot descarregar el document *Criteris per a la fixació de formes*, on s'expliquen els criteris que s'han seguit en la tria de formes. En l'apartat «Enllaços d'interès» es presenta una selecció d'enllaços que poden ser d'utilitat per trobar formes que no apareguin en el corpus del *Nomenclàtor*, com la base de dades del GENUNG, les diverses bases de dades toponímiques d'alguns països (no tots els països tenen la cartografia disponible a internet), o les directrius toponímiques promogudes pel GENUNG. Finalment, en l'apartat «Crèdits» s'indiquen els especialistes consultats durant la realització del *Nomenclàtor* (un total de vint-i-sis).

La pàgina web del *Nomenclàtor* permet l'accés a la informació a partir de tres opcions:

- a) l'abecedari amb hiperlinks que mostra els corònims (països i territoris diversos);
- b) la cerca simple amb els criteris de *Comença per*, *Conté*, *Acaba en*;
- c) la cerca combinada, que permet combinar un *Lloc* amb un *Criteri geogràfic* (cim, serralada, llac, nucli de població, capital, país, etc.).

Clicant una de les lletres de l'abecedari apareixen els noms de països i territoris diversos que comencen per aquella lletra. Per exemple, la lletra A conté els noms següents: *Afganistan; Albània; Alemanya; Algèria; Andorra; Angola; Anguilla; Antàrtida; Antigua i Barbuda; Antilles Neerlandeses; Aràbia Saudí; Argentina; Armènia; Aruba; Ascensió, illa de l'; Austràlia; Australis, illes; Àustria; Azerbaidjan*. Clicant sobre un nom apareix una llista amb els topònims vinculats a aquell nom, localitzats en la cartografia de Google maps. Per veure la fitxa de cada topònim de la llista, es clica sobre el nom de la llista o bé es clica sobre el punt de localització en el mapa. Remarquem que la cartografia de Google és només de suport per a la localització del topònim i, per tant, moltes vegades presenta una grafia diferent de la que apareix al *Nomenclàtor mundial*.

La fitxa de cada nom conté la informació següent:

- el país o territori a què pertany;
- el nom que cal emprar en català, destacat en negreta i amb la mida més gran;

- el nom en la llengua original;
- el concepte geogràfic;
- la cartografia de suport amb la localització del topònim.

En el cas que hi hagi una forma secundària, que és una denominació alternativa, apareix després de la forma principal. Per exemple, les illes Anglonormandes també s'anomenen *illes del Canal*.

Sovint, hi ha accidents geogràfics transfronterers i això fa que un riu o una serralada tingui més d'una forma gràfica. Per exemple, el riu rus Irtix rep el nom de *Ertis* al Kazakhstan i *E'erqisi He* a la Xina. En casos com aquest, es respecten totes les grafies i s'indica quina és la més coneguda en català. Deixem a l'usuari del *Nomenclàtor* que triï la forma que consideri més escaient en funció del context on s'hagi d'emprar.

La cerca simple permet trobar un nom en concret, posant el nom sencer o només una part o una variant ben coneguda. Per exemple, si teclegem *munich*, obtindrem el registre corresponent a *Múnic (Alemanya)*. I un cop es clica a l'enllaç apareix la fitxa del topònim. La cerca amb el criteri *Acaba en* pot ser interessant per estudiar topònims. Per exemple, la cerca *Acaba en + burg* dona noms com *Brandenburg (Alemanya)*, *Edimburg (Regne Unit)*, *Estrasburg (França)*, *Friburg (Suïssa)*, *Harrisburg (Estats Units)*, *Iekaterinburg (Rússia)*, *Johannesburg (Sud-àfrica)*, *Salzburg (Àustria)*, *Sant Petersburg (Rússia)*. En tots els resultats de les cerques cal tenir present que també hi entren formes que aparentment no responen al criteri de cerca perquè el sistema també busca en camps ocults que permeten recuperar més informació. Per exemple, en la cerca *Comença per + t* ens apareix *Bahames, les* perquè el nom en la llengua original comença per *t*, *The Bahames*. O si cerquem *Gotemburg* recupera la fitxa de *Göteborg* (Suècia), que és el nom actual.

La cerca combinada s'ha fet per acotar la informació dels països més grans (com Rússia o Xina) i facilitar la consulta a l'usuari. Per exemple, dels més de 500 topònims de Rússia, si es fa la cerca combinada de *Rússia + Riu* obtindrem només els noms de rius del país, que són 57. Aquesta cerca també funciona seleccionant només un criteri, que permet obtenir, per exemple, els països, les capitals, els rius, etc.

2. CRITERIS DE FIXACIÓ DE LES FORMES

Els topònims estrangers han arribat al català en diverses èpoques i això fa que no sempre s'hagin incorporat a la nostra llengua de la mateixa manera. Uns s'han adaptat a la nostra ortografia (*Edimburg, Hèlsinki*) i uns altres no (*Istanbul, Amsterdam*). Igualment, n'hi ha que tenen una tradició d'ús ininterrompuda (*Londres, Sibèria, Venècia*) i d'altres que han caigut en desús (*Florença, Lisbona*); o que han caigut en desús com a topònims, però que es conserven en el nostre vocabulari (*Ankara, però gat d'Angora*). A més, cal no oblidar que un país o una ciutat pot canviar de nom en funció d'un període històric o un règim polític. Pensem, per exemple, en Sant Petesburg: *Sant Petersburg* → 1914 *Petrograd* → 1924 *Leningrad* → 1991 *Sant Petersburg*. I en casos com aquest cal emprar el nom d'acord amb el període (Setge de Leningrad (1941-1944)). I encara és ben

paradigmàtica l'alternança entre les formes *Birmània* i *Myanmar*, avui dia molt polititzades però en origen vinculades al registre lingüístic emprat. En la llengua quotidiana s'utilitzava el mot *Bama* i en els registres cultes *Myanma*. Aquests dos noms tenien una pronúncia molt similar en la llengua d'origen. Quan arribaren els colonitzadors britànics, el nom que sentiren era l'emprat en el dia a dia, *Bama*, que en la grafia anglesa era *Burma*. El 1989 el règim dictatorial imposà el nom oficial de *Myanmar*, amb una *-r* afegida per facilitar la correcta pronúncia del nom segons el model anglès. Actualment, els dos noms continuen emprant-se al país.

En la toponímia estrangera, el criteri general és fer servir la forma catalana quan té un ús consolidat. Altrament, caldrà utilitzar la del país d'origen. Les formes provinents de llengües amb alfabet llatí sovint no presenten cap signe ortogràfic desconegut per als parlants de català (*Boston*, *Innsbruck*, *Oxford*, *Verona*), tot i que les combinacions de les lletres poden resultar-nos estranyes (*Szczecin*) o representar un so diferent (*Ljubljana*, *Sarajevo*). Caldrà consultar la base de dades del GENUNG⁴ i les *Directrius toponímiques*⁵ (GENUNG) per saber la pronúncia d'aquests topònims. De vegades, poden aparèixer lletres que no s'empren en català. En aquests casos, depenent del context d'ús, es pot fer una simplificació gràfica i adaptar la grafia a la lletra més propera al català (*Landsbyggd* i no *Landsbyggö*; *Ostfold* i no *Østfold*).

Igualment, quan conviuen dues llengües, caldrà emprar la forma més coneguda en català i, si es considera oportú, fer esment de l'altra denominació. Per exemple, *Sant Sebastià* (*San Sebastián/Donostia*), *Pamplona* (*Pamplona/Iruña*), *Dublín* (*Dublin/Baile Átha Cliath*), *Hèlsinki* (*Helsinki/Helsingfors*). I si cap de les dues formes és coneguda en català caldrà esmentar-les totes dues, especialment quan el país d'origen pretén difondre el nom en la llengua autòctona al costat del nom més conegut. Per exemple, *Kangiryuaqtihuk/Minto Inlet* (Canadà), *Uluru/Ayers Rock* (Austràlia).

La gestió de la toponímia de països amb llengües d'alfabet no llatí presenta un pas addicional, ja que caldrà disposar d'una forma transcrita al català, tret que existeixi una forma adaptada amb un ús ben consolidat, com *Atenes* (i no *Athina* (*Αθήνα*)) o *Moscou* (i no *Moskva* (*Москва*)). De manera que en un mateix país podem tenir formes adaptades al català des de fa temps, generalment ciutats que han tingut una importància destacada i regions naturals o històriques (*Sibèria*), i formes resultants d'aplicar els criteris de transcripció (*Krasnoiarsk*, *Красноярск*).

Quant als sistemes de transcripció emprats al *Nomenclàtor*, hi ha força variació perquè s'han respectat els sistemes consolidats en català. Així, en els casos en què el Ple de la Secció Filològica ha aprovat un sistema de transcripció, aquest és el més conegut en la nostra llengua i el que apareix al *Nomenclàtor*. En molts casos el país ja ofereix una transcripció oficial de la toponímia, que, segons la recomanació de les Nacions Unides, és la preferent perquè evita que els noms tinguin múltiples formes transcrites que dificultin la identificació del lloc. Hem observat que aquestes mateixes formes ja solien ser les predominants en la bibliografia de consulta en català, per la qual cosa són les que hem mantingut en el *Nomenclàtor*. Notem que hi apareixen sistemes de transcripció diferents

4. <<https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/geonames/>>.

5. <<https://unstats.un.org/unsd/ungegn/nna/toponymic/>>.

al de l'Alfabet Fonètic Internacional (AFI). Les transcripcions són simplificades i presenten la inicial en majúscula per facilitar-ne la lectura a l'usuari no familiaritzat.

Un altre aspecte que apareix en l'estudi de la toponímia estrangera és el dels canvis de noms que poden afectar un país o una ciutat, com hem avançat abans en parlar de Birmaníia/Myanmar. Afecta els països de l'antiga Unió Soviètica i l'Índia principalment. En general la recomanació és emprar els noms vigents al país, tret d'aquells casos que es consideri que són molt arrelats en català. Les formes obsoletes es consideren secundàries i es poden emprar si han de facilitar la comprensió del text. També es pot triar una de les dues i al·ludir l'altra en el mateix text o afegir-la entre parèntesis.

No ens allargarem en l'explicació dels criteris aplicats per a la fixació de les formes perquè en el document *Nomenclàtor mundial. Criteris per a la fixació de formes*⁶ que es pot descarregar del web apareixen comentats molt detalladament i amb les referències bibliogràfiques pertinents.

3. REFLEXIONS FINALS

L'era del GPS i la cartografia digital personalitzada posa de manifest les forces oposades que suposen, d'una banda, l'esforç per estandarditzar la toponímia en una llengua i, de l'altra, la modificació que aquesta pateix quan s'empra en una altra llengua. Aquests dos processos paral·lels adquireixen importància quan les dues llengües implicades estan en contacte, com és el cas del català i del castellà. Així, en la versió castellana de Google Maps, tot i que ha millorat molt en els darrers anys, encara es pot trobar, per exemple, *Navás* (i en canvi *Corçà*). És adient emprar formes com *Gerona* i *Lérida* perquè són exònims d'ús consolidat i ben tradicionals en castellà, però no formes que corresponen senzillament a topònims catalans mal escrits o a traduccions que no tenen cap tradició d'ús, com *Villanueva* y *Geltrú* per *Vilanova* i la *Geltrú*. Aquesta mena de formes sembla anar en contra de les recomanacions del GENUNG en el maneig de la toponímia estrangera, que és molt restrictiva precisament per les connotacions polítiques que pot implicar. Els darrers anys, el Grup de Treball d'Exonímia ha valorat molt més positivament l'ús dels exònims com elements que ja formen part de la llengua d'arribada. Pensem, per exemple, en formes com *el Caire*, *l'Havana*, *Andalusia*, etc. No obstant això, també es veu clarament la necessitat de fer un ús políticament sensible de la toponímia estrangera, com ha posat de manifest la guerra entre Rússia i Ucraïna, més pròpia d'altres èpoques que del segle XXI. D'ençà de la independència d'Ucraïna el 1991, l'IEC sempre ha recomanat l'ús de les formes ucraïneses i no les russes (en general més conegudes): d'ací *Kíiv* i no *Kíev*. I no ha estat fins l'esclat de la guerra que els mitjans de comunicació han començat a emprar la forma ucraïnesa. Esperem que el *Nomenclàtor mundial* contribueixi a divulgar les pràctiques internacionals i situï el català entre les llengües que tenen una base de dades de consulta en línia que unifiqui la gestió de la toponímia estrangera.

6. <https://nomenclator-mundial.iec.cat/docs/criteris_nomenclator_mundial.pdf>.